

Промисловий Харків наприкінці XIX – на початку XX ст. (на прикладі заводу землеробських машин Товариства «М. Гельферіх-Саде»)

Наприкінці XIX ст. місто Харків переживало бум у розвитку промисловості. Будувалася залізниця, створювалися нові види виробництв, відкривалися нові заклади освіти. Поступово місто ставало перспективним для іноземних інвесторів. Одним із таких підприємств став завод землеробських машин Товариства «М. Гельферіх-Саде».

Історія заводу нерозривно пов'язана з історією його засновника – Максиміліана Гельферіха. У 1851 р. 28-річний німецький підприємець приїхав до Харкова разом із двома братами у пошуках кращої долі. Тут він розпочинає свою діяльність із завідування складом сільськогосподарських машин Одеської фірми «Белліно-Фендер». М. Гельферіх підтримував тісні зв'язки з родиною французьких емігрантів Саде. Основним джерелом доходу родини Саде була торгівля модними галантерейними товарами у місті Харкові, які мали свої магазини починаючи з 1830-х рр. У 1868 р. відбулося весілля Максиміліана та Жозефіни (молодшої дочки родини Саде). Вже наступного року відкрито приватне підприємство з торгівлі сільськогосподарської техніки, яке в основному займалося збутом імпортової продукції. Треба зазначити, що цей напрямок діяльності у Харкові майже не мав конкурентів. На той існувала лише фабрика сільгоспмашин (з 1874 р.), власником якої був промисловець також німецького походження – Ернест Мельгозе, проте це було невелике виробництво.

У 1875 р. М. Гельферіх відкрив слюсарню й ковальську майстерню. Вже за чотири роки на базі майстерні підприємець почав будівництво заводу. Основним вкладником у це будівництво була купчиха Марія Гіндермейер-Саде, так було організовано Товариство «Гельферіх-Саде», зі значним статутним капіталом у 250 тис. руб. Пізніше із 5 млн. руб. основного капіталу товариства «Гельферіх-Саде» на частку німецьких капіталів припадало не менше 2 млн. руб. основного капіталу [1, с. 260].

У 1883 р. завод випустив перші сільськогосподарські машини – парові та кінні молотарки, сівалки, снопов'язалки. Адміністрація заводу складалася в основному з німецьких або британських підданих. Окрім власного виробництва, підприємство займалося постачанням сільськогосподарських машин з Європи [2].

З другої половини XIX ст. в Україні зростає число компаній з іноземним інвестуванням. Це пов'язано з митно-тарифним законодавством 1876 р. та 1877 р., а також періоду 1882–1887 рр., коли інтенсивна розбудова залізниць вплинула на інтенсифікацію західних капіталовкладень в економіку південних губерній України [3, с. 2]. Як провідний репрезентант купецтва міста Максиміліан Гельферіх не міг бути осторонь цього важливого питання. Тому впродовж 1887-1891 рр. він брав участь у роботі Комісії з перегляду митних тарифів від Харківської біржі.

Завдяки додатковим інвестиціям Товариство «М. Гельферіх-Саде» значно розширилося. Вже у 1903 р. йому належали два машинобудівні заводи у Харкові, філії-склади й магазини у Полтаві, Кременчуці, Саратові, Ростові-на-Дону, Омську, Армавірі, станиці Усть-Лабінській, Георгієвську. Зокрема в Армавірі Товариство мало власні склади, де у 1910 р. працювало 45 робітників, а грошовий обіг філії складав 1 млн. руб.

У червні-липні 1911 р. представники Товариства брали участь в І Західносибірській сільськогосподарській, торгово-промисловій і лісовій виставці, що проводилася в Омську, і навіть мали на ній власний виставковий павільйон (усього таких павільйонів було 34). Спеціально для цієї виставки було проведено водогін та телефон, і навіть електростанцію [5].

У 1911 р. на заводі землеробських машин Товариства «М. Гельферіх-Саде» у Харкові працювало 1480 осіб. Наприкінці 1916 р. – понад 3000 працівників. У січні 1918 р. завод припинив свою діяльність. Згодом його було націоналізовано радянським урядом та реконструйовано. Вже 1922 р. отримав нову назву – 1-й державний завод сільськогосподарського машинобудування «Серп та Молот», у 2005 р. завод-гігант визнаний банкрутом. Сьогодні його територія перетворилася на руїни на звалище.

Ім'я Максиміліана Гельферіха окрім як засновника такого великого підприємства відоме у місті Харкові й як найбільшого благодійника свого часу. Він перший і найбільший приватний благодійник Харківського комерційного училища імператора Олександра III – сума пожертвувань склала 12 тис. руб., у 1891 р. – надав щорічну допомогу у розмірі 1200 руб. для Харківської Вознесенської жіночої гімназії, за п'ять років надав ще 1500 руб. на зведення нового корпусу. На початку 1901 р. М. Гельферіх надав 6 тис. руб. для Товариства допомоги учням Харківського землеробського училища, яке займалося видачею грошової допомоги найбільш бідним учням на оплату за навчання, на лікування хвороб, на оплату з училища додому і т.д.

За два місяця до своєї смерті у 1901 р. М. Гельферіх написав заповіт, у якому заповів понад 150 тис. руб. на подальший розвиток освіти. Зокрема по 12 тис. руб. для запровадження стипендій «імені подружжя М. і Ж. Гельферіх» у Харківському університеті та Харківському технологічному інституті (нині – НТУ «ХП»), пожертвував 100 тис. руб. на створення лікарні «Жіноча допомога», яка мала увічнити пам'ять його покійної дружини (зараз це Харківський пологовий будинок № 2), Харківському реальному училищу заповів 10 тис. руб. для навчання бідних дітей Харківської губернії, які показували успіхи у навчанні. [6, с. 446-448].

Таким чином, підприємницька діяльність Максиміліана Гельферіха є часткою розвитку промисловості й освіти міста Харкова наприкінці XIX – на початку XX ст. та заклала підґрунтя розвитку сільськогосподарського машинобудування за радянські часи.

Література

1. Зив В. С. Иностранные капиталы в русских акционерных предприятиях [Текст] / В.С. Зив. – Петроград, 1915. – 314 с.

2. Державний архів Харківської області. Ф. 668 Завод землеробських машин акціонерного товариства Гельферіх-Саде, м. Харків.
3. Морозов О.О. Протекціонізм в українських губерніях наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Режим доступу: http://scientificview.umsf.in.ua/archive/2009/2_42_2009/16.pdf
4. Машкін О. М. Гельферіхь-Саде // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2004. – Т. 2. – С. 68.
5. Недашковский В. Первая Западносибирская сельскохозяйственная, торгово-промышленная и лесная выставка в г. Омске. Очерк // Памятная книжка и адрес-календарь Акмолинской области на 1912 г. Омск, Изд. Акмолинского стат. Комитета, 1912. – С. 226–262.
6. Перетокін А. Г. Роль підприємця і мецената М.Х. Гельферіха у розвитку освіти Харківської губернії / Матеріали Міжнародної наукової конференції 24-25 травня 2019 р. «Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність». – Дніпро: СПД «Охотнік», 2019. – С. 445–448.